

NEFT TARİXİMİZ...

Azərbaycan neft sənayesi

(1946-1969-cu illərdə)

Müharibədən sonrakı illər də Azərbaycanın neft sənayesi üçün çətin oldu. Müharibə neft mədənlərinə böyük ziyan vurmuşdu. Neftin nəql edilməsi sisteminin pozulması ilə əlaqədar quyuların xeyli qisminin məcburi surətdə konservləşdirilməsi sonralar işləri xeyli çətinləşdirmiş və onlardan bir çoxunu bərpa etmək mümkün olmamışdı. İstehsal fəaliyyətinin bütün sahələrində ixtisaslı fəhlə və mühəndislərin qıtlığı hiss olunurdu. Bunun nəticəsi idi ki, müharibənin sonlarında neft hasilatı kəskin surətdə azalmış və 1945-ci ildə cəmi 11,5 milyon ton neft hasil edilmişdi.

Çətinliklərdən biri də bu idi ki, bir çox onilliklər ərzində istismar edilmiş köhnə neft yataqları pis vəziyyətə düşmüşdü (onları su basmışdı, tıxaclarlanmışdı, duzların, parafinin, emulsiyanın və aşınmanın təsiri özünü göstərmişdi) və bu yataqlarda neft hasilatının səviyyəsini saxlamaq üçün istehsalın əlavə üsullarından daha fəal istifadə olunması, laylarda təzyiqlin təmin edilməsi tələb olunurdu. Dərin neft laylarında kəşfiyyat işləri gücləndirilməli, habelə yeni neft və qaz yataqlarının aşkara çıxarılması və işlənməsi sürətləndirilməli idi. Bütün bunları həyata keçirmək üçün neft sənayesi yenidən təşkil edilməli, bir sıra müdafiə zavodları neft avadanlıqları buraxılışına keçirilməli, mədənlər texniki cəhətdən yeni avadanlıqlarla təchiz edilməli, kəşfiyyat və istismar-qazma işlərinin həcmi genişləndirilməli idi. Müharibə illərində müvəqqəti olaraq dayandırılmış qazma işləri yenidən sürətlənirdi və artıq 1944-cü ilin axırlarında respublikanın bütün neft hasilatı trestlərində qazma kontorları bərpa edilmişdi.

İkinci Dünya müharibəsi başa çatdıqdan sonra Bakı neft rayonunun əhəmiyyəti düşməyə başladı, Volqa boyunda, Tatarıstan və Başqırdıstanda yeni neft yataqları kəşf olunmuşdu. 1941-1945-ci illər müharibəsi dövründə Sovet Ordusuna komandanlıq etmiş, Sovet İttifaqı marşalları - Q.Jukov, K.Rokossovski, F.Tolbuxin, S.Budyonny və digərlərinin müharibədən sonrakı illərdə nəşr etdikləri xatirə ədəbiyyatında faşizm üzərində qələbənin qazanılmasında Bakı neftinin müstəsna və həlledici rol oynaması defələrlə öz əksini tapmışdır.

Azərbaycanda isə quruda aşkar olunmuş neft ehtiyatları "soyğunçu istismar" nəticəsində artıq tükənməyə başlamışdı və onu indiki dənizdə axtarırdılar. Ona görə də müharibədən sonrakı dövrü Azərbaycan neft sənayesi üçün dəniz neft yataqlarının geniş kəşfi və işlənməsi ilə səciyyələndirmək olar. Qeyd etmək lazımdır ki, hələ müharibənin davam etdiyi

dövrə Bakı rayonunda geoloji-kəşfiyyat işləri sahəsində bir sıra mühüm elmi nailiyyətlər əldə edilmişdi. Bunlardan biri 1944-cü ildə geoloq Ağaqurban Əliyevin rəhbərliyi altında Azərbaycan neft ekspedisiyası tərəfindən dənizdə kəşfiyyatın seysmik üsulu və onun köməyi ilə müxtəlif dərinliklərdə neft yataqlarının aşkarlanması idi.

1944-cü ilə qədər SSRİ-də və dünyanın bir sıra digər ölkələrində dəniz buruqları üçün özüllər dənizin dibinə 30-40 metr gedən polad dirəklər üzərində quraşdırılırdı. Lakin bu üsul çox zəhmət tələb edən, bahalı və mövsümi xarakter daşıyırdı. 1944-cü il sentyabr ayının 24-də dəniz qazma quyuları üçün özüllərin konstruksiyalarının ixtirası üzrə ümumittifaq müsabiqəsi elan olundu. 1945-ci ildə neftçi-mühəndislər Y.Səferov, S.Quliyev və R.Şişenko dəniz özülləri üçün borulu yığılıb-sökülən konstruksiya üsulu təklif etdilər. Bu blok-konstruksiyaya istənilən hava şəraitində qazma üçün özülün tez quraşdırılmasını təmin edirdi. İri bloklar zavodlarda hazırlanırdı ki, bu da quraşdırma işlərini sürətləndirirdi. 1946-cı ildə Gürgən-dəniz rayonunda (Bakı yaxınlığında) açıq dənizdə buruq üçün ilk iribloklı özül tikildi, quruda və dənizdə neft quyularının qazılması üçün buruqların konstruksiyası və sürətlə tikilməsi üsulları işlənilib hazırlandı.

Müharibə illərində ölkənin dağıdılmış iqtisadiyyatının bərpasına böyük əhəmiyyət verən Sovet hökuməti, 1946-cı ildən Xəzər dənizində aşkar edilmiş neft yataqlarının istismara verilməsi üçün çox işlər gördü. Blok özüllərin və buruq avadanlıqlarının dənizdə quraşdırılması üçün iri yükqaldırma qabiliyyətli kran gəmiləri, körpülü qurğuların (estakadaların) quraşdırılması üçün tikinti-kran gəmiləri, özüllərin bloklarla yığılması üçün xüsusi meydançalar (platformalar) qısa müddətdə layihələndirildi və hazırlanıb istifadəyə verildi. Həminin aşınmaya qarşı üzlüklə örtülmüş

metal konstruksiyalar istehsal edən müəssisələr və dəniz donanması yaradıldı.

1947-ci ildən etibarən dünyada ilk dəfə olaraq dənizdə metal estakadaların tikintisinə başlanılmışdır. Həmin il ölkədə ilk dəfə olaraq tətbiq olunmuş bir özöldən müxtəlif istiqamətlərə maili quyular qazılması üsulundan sonralar başqa neft yataqlarının (o cümlədən, Qərbi Sibirdə) işlənilməsinə də geniş istifadə edilmişdir.

1948-ci il noyabr ayının 14-də gəmiçilər və yerli balıqçılar arasında təhlükəli hesab olunan qayalıq adacıklara müharibədən sonra Xəzər dənizində böyük üzümək təcrübəsi qazanmış kapitan Əjdər Sadıxovun "Pobeda" ("Qələbə") yedək gəmisi yan aldı. Yedək gəmisində həminin geoloq A.Əliyev, qazma müstəxəssisi Y.Səferov və 1947-ci ildə yaradılmış "Azərneftkəşfiyyat" birliyinin rəisi S.Orucov da var idilər. 1948-ci ilin dekabrında tikinti dəstəsi ilk dəfə "Transportnik" ("Nəqliyyatçı") kateri ilə "Pirallahı" adasından "Qara Daşlara" göndərilir və onlar qazma briqadası üçün 14 kv. metrlik yaşayış yeri hazırlamağa müvəffəq olurlar. Sonra isə qazma buruğunun tikintisini həyata keçirməyə başlayırlar. 1949-cu ilin iyununda adada ilk quyunun qazılmasına hazırlıq işlərinə başlanılır; bu məqsədlə (yeni adada qazma üçün əməliyyat meydanı yaratmaq məqsədilə - C.B.) adaya ömrünü başa vurmuş "Çvanov" gəmisi gətirilir və tələb olunan nöqtədə batırılır. (1949-1951-ci illərdə adanı küləkəndən və dalğalardan qorumaq üçün buraya "Xəzərtanker" və "Xəzərdonanma" müəssisələrinin balansından silinmiş əlavə 6 gəmi də (bunların arasında Nobelərin məşhur "Zoroastr" gəmisinin də olduğu ehtimal edilir) gətirilərək yarıyaqan batırılır və adanın ətrafında süni körfəz yaradılır. Gəmilərin kayutları və anbarları qazma briqadasının üzvləri üçün yeməxana, tibb məntəqəsi, yataq otaqları və başqa məqsədlər üçün istifadə edilir. Beləliklə, burada süni "Yeddi gəmi adası" ya-

radılır. Sonrakı illərdə də bu işlər davam etdirilir və ada ətrafında batırılmış gəmilərin ümumi sayı 20-ə çatır. 1949-cu il avqustun 24-də buruq ustası Mixail Kaverockinin briqadası tərəfindən dünyada ilk dəfə sahildən 60 km uzaqda, açıq dənizin ortasında heç bir adada ilk quyunun qazılmasına başlandı. 1949-cu il noyabrın 7-də dərinliyi 1100 metrə çatan quyudan gündəlik hasilatı 100 ton olan neft fontanı vurdu. Sonralar Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adı almış başqa bir neftçi Qurban Abbasovun briqadasının burada qazdığı və eyni hasilat göstəriciləri olan ikinci quyu da 1950 - ci ilin birinci yarısında istifadəyə verildi.

Beləliklə, 1949-cu ildə əfsanəvi "Neft Daşları" yatağı kəşf olundu və bu da nəinki Azərbaycanda, ehtimal da bütün dünyanın neft çıxaran ölkələrində dənizdən neft hasilatının inkişafına böyük təkan verdi.

Bu, Azərbaycan neftçilərinin həyatında böyük bir hadisə idi, çünki məhz Azərbaycan Xəzərinin açıq hissəsində neft yataqlarının işlənməsində birinci oldu. "Neft Daşları" yatağının işlənməsinin unikallığı ondan ibarətdir ki, bu yatağın işlənməsində heç yerdə istifadə olunmamış tamamilə yeni üsullar tətbiq olunmuşdu. "Neft daşları" yatağının estakada üsulu ilə işlənməsi indiyə qədər dünyada birinci sayılır və bənzəri yoxdur. 1949-cu ildə mühəndislər S.Orucov, Y.Səferov və L.Məclumov tərəfindən iribloklı dəniz özüllərinin yeni konstruksiyası təklif olundu ki, bu da istismarın etibarlılığını daha da artırdı.

Böyük ümidlər verən belə başlanğıcdan sonra 1949-cu ilin dekabrın 11-də SSRİ Nazirlər Soveti "Azərbaycan SSR-in dəniz neft yataqlarının kəşfiyyatı və istismara verilməsində tədbirlərin gücləndirilməsi haqqında" xüsusi qərar qəbul etdi. Bu qərardan öncə isə, 1949-cu il oktyabrın 19-da SSRİ Nazirlər Sovetinin 5030 nömrəli qərarı ilə SSRİ Neft Sənayesi Nazirliyi nəzdində dəniz

yataqlarının işlənməsi üzrə Baş İdarə yaradıldı və Sabit Orucov bu idarəyə rəis - nazir müavini təyin olundu. Həmin qərarla Bakıda "Azərdənizneft" birliyi yaradıldı və Xəzər dənizində neft yataqlarının istismara hazırlanması ona həvalə edildi. "Azərdənizneft" birliyi mütəmadi olaraq hidrotexniki qurğuların tikintisi və dəniz neft mədənlərinin təkmilləşdirilməsi üçün güclü üzən platformalar və texniki vasitələrlə təmin olunurdu. Xəzərdə neft yataqlarının kəşfi, bir tərəfdən, müharibədən sonra ölkənin enerji balansında yaranmış çatışmazlığı aradan götürməyə, digər tərəfdən isə quruda azalmağa başlamış neft hasilatını dəniz nefti hesabına saxlamağa yönəlmişdi. Beləliklə, Xəzər neftinin fəth olunması və Azərbaycan neft sənayesinin yeni sahəsinin yaranması qaçılmaz zərurət idi.

1949-cu ildə dəniz neft-qaz yataqlarının layihələndirilməsi, tikintisini və istismarını sürətləndirmək məqsədilə Bakıda "Dəniz-neftlayihə" institutunun əsası qoyuldu (indiki "Neftqazəlmütədqiqatlayihə" institutu). 1949-1951-ci illərdə neft axtarışında geoloji çökilişlər, xəritəli qazma, seysmik kəşfiyyat və axtarış qazması geniş tətbiq olunurdu.

Neft sənayesinin inkişafında müstəsna xidmətlərinə görə Azərbaycan alimlərinin, mühəndislərinin, texnik və fəhlələrinin böyük bir qisminə 1947-1951-ci illərdə Stalin (sonralar Dövlət Mükafatı adlandırılmış) Mükafatı verildi.

Neft Daşlarından neftlə dolu ilk tanker 1951-ci ildə yola salındı. 1952-ci ilin əvvəllərində isə artıq 6 kəşfiyyat quyusundan neft istehsal olunurdu. Dənizin su səthinin 40 metrə qədər dərinliyində estakadaların tikintisi aparılır və yatağın işlənməsi bu estakadalarla "kol" üsulundan istifadə etməklə maili quyuların qazılması yolu ilə həyata keçirilirdi. Belə maili quyuların qazılması dənizin su qatının hətta 60 metr dərinliyində olan hissələrində yatağın istismar olunmasına imkan verirdi. "Kol" üsulu ilə hər meydançadan 24-32 ədəd quyu qazılırdı, quyudibi məsafə isə şaquli xətdən 2000 metrəndən artıq yana ola bilərdi. 1950-1960-cı illər ərzində dənizin 12-16 metr dərinliyində 163,4 km uzunluğunda estakadalar tikilib istifadəyə verildi. 1980-ci illərdə isə Neft Daşlarında inşa edilmiş estakadaların ümumi uzunluğu 180 km təşkil edirdi. Hazırda Neft Daşlarında 200 stasionar platforma var, küçələrin və döngələrin uzunluğu 350 km-ə çatır. Ötən 60 il ərzində burada 2000-ə yaxın quyu qazılmış, 160 mln. ton neft və 13 mlrd. kubmetr səmt qazı hasil edilmişdir. İndi burada 380 istismar quyusu fəaliyyətdədir, orta hesabla hər quyu gündə 5 ton neft verir. Neft Daşları adı mədəndə deyil, dəniz girdabında özünəməxsus kommunikasiya sistemi, nəqliyyatı, yaşayış evləri və s. olan bir şəhərdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev respublikamızın neft sənayesinin bugünkü və gələcək inkişafında Neft Daşlarının müstəsna rol oynadığını yüksək qiymətləndirərək demişdir: "Neft Daşları hələ uzun illər Azərbaycana çox layaqətli xidmət edəcəkdir".

⇒ Ardı var

✍ **Cəbi Bəhramov**
AMEA A.A.Bakıxanov adına
Tarix İnstitutunun
elmi işlər üzrə direktor müavini,
professor